

Іван Василиків, здобувач

*Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЗІ ШКОЛЯРАМИ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті досліджується важливість вибору соціально-педагогічної мети при проведенні профорієнтаційної роботи, обґрунтовується необхідність поетапної підготовки до неї.

Постановка проблеми. Кардинальні зміни в соціально-економічному житті нашого суспільства зумовили необхідність реформування системи загальної середньої освіти, створення нових типів загальноосвітніх навчальних закладів, які мають за мету розвиток здібностей, талантів та обдарувань дітей. Протягом останнього десятиріччя в Україні з'явилося декілька типів нових навчальних закладів, до яких належать і гімназії – середні заклади освіти, покликані забезпечувати загальнокультурну, науково-теоретичну та гуманітарну підготовку обдарованих і здібних учнів. Слід зазначити, що в гімназіях з моменту їх створення фактично здійснювалася профільна та допрофільна підготовка школярів, упровадження якої в середніх закладах освіти розглядається нині як один із засобів підвищення якості загальної середньої освіти та підготовки учнів до майбутньої професійної діяльності. При цьому характерною ознакою організації навчально-виховної роботи гімназії за цим напрямом є випереджальна (починаючи з 5 – 6-х класів) навчальна спеціалізація учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку науковців [23, 70], першими книгами вітчизняного автора з профорієнтаційних питань, виданими після 1917 р., були книги Ф. Дунаєвського “Проблема профессионального подбора” та “Профессиональный подбор и его социальный смысл: методология профессионального подбора”, надруковані в Харкові 1923 р. В основі цих досліджень – широке використання зарубіжного досвіду, що дозволило автору: двояко розглянути проблему допрофесійного підбору з економічних і соціальних позицій та чітко сформулювати вимоги до анкет (а саме, обґрунтованість переліку питань; розуміння особою запитань анкети відповідно до авторського розуміння; достатній рівень знань опитуваного; зацікавленість опитуваних анкетними питаннями і бажання дати відповідь

на них; достатній час для відповідей). Крім цього, автор знайомить читачів із серіями завдань для визначення рівня обдарованості особистості, розробленими в Харківському інституті праці. Ці роботи красномовно свідчать про ґрунтовну обізнаність українських дослідників з науковими розробками зарубіжних авторів [20].

Розробці теоретико-методологічних та методичних підходів до розв'язання організаційно-педагогічних проблем середніх закладів освіти нового типу, зокрема гімназій, присвячені праці С. Гончаренка, І. Зязюна, В. Мадзігона, Ю. Мальованого, М. Ярмаченка та інших дослідників. У них висвітлені та обґрунтовані концептуальні засади створення і функціонування шкільного типу, підходи до визначення змісту освіти, специфіка організації навчально-виховного процесу та інші проблеми, властиві роботі цих закладів освіти. Проте вітчизняні дослідники не приділяли належної уваги питанням здійснення профорієнтаційної роботи в гімназіях.

Основною метою такої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах є підготовка учнів до свідомого та самостійного вибору майбутньої професії. Психолого-педагогічним та організаційним основам підготовки молоді до вибору фаху присвячено праці П. Атутова, С. Батишева, Ю. Гільбуха, Є. Климова, М. Захарова, П. Костюка, В. Моляко, Є. Павлютенкова, К. Платонова, М. Пряжнікова, В. Симоненка, С. Чистякової, Б. Федоришина. Особливості професійного самовизначення школярів в Україні за умов становлення та розвитку ринкової економіки досліджували Д.Закатнов, М.Тименко, Б.Федоришин, М.Янцур та ін.

Мета статті. Показати динаміку розвитку мережі шкіл різних типів в Україні за період з 1998 до 2001 року у місті та селі. Виділити три основні складові які визначають структуру профорієнтаційної роботи зі школярами.

Виклад основного матеріалу. Ситуація, що склалась в Україні останніми роками і яка

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЗІ ШКОЛЯРАМИ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

стосується підготовки учнів у загальноосвітній школі до здобуття подальшої освіти та професії показує, що молодь після закінчення школи не отримує широких можливостей вибору професії, вступу до ВНЗ, відповідно до потреб ринку праці. Це означає, що, з одного боку, є потреба впровадження різних академічних профілів з фізики, математики, біології, гуманітарних наук тощо, а з іншого – професійних профілів для подальшого здобуття необхідного фаху та професії – бухгалтерських, механічних, медичних, сільськогосподарських

тощо. Незважаючи на те, що в Україні перелік професій, за якими здійснюється навчання, охоплює 1500 спеціальностей, це не задовольняє нинішній ринок праці. Частина з цих професій не популярні, інша – потребує для підготовки значної кількості ресурсів та постійного оновлення змісту навчання. Окрім того, випускники ПТО, здобувши спеціальні, не завжди можуть зайти роботу, що їх задовольняє.

Причиною такого становища може бути те, що сьогодні в Україні не досконало вивчається співвідношення потреб ринку праці зі спеціалізацією як в освітніх закладах, що готують спеціалістів, так і з програмами загальноосвітніх навчальних закладів, які мають враховувати ці потреби, починаючи зі школи.

Необхідні умови для здійснення процесу професійного самовизначення учнівської молоді забезпечуються на основі проведення профорієнтаційної роботи у загальноосвітніх навчально-виховних закладах. На сьогодні склалося розуміння професійної орієнтації як комплексної науково-практичної системи надання допомоги особистості у вільному, активному і свідомому виборі професії, що задовольняє потреби особистості в професійному самовизначенні і відповідає потребам суспільства в поновленні соціально-професійної структури [25].

Зміст освіти в загальноосвітній школі недостатньо адаптований до майбутніх потреб учнів через брак цілісної системи профільного навчання на старшій ланці школи. Можливість навчатись за обраним профілем, сьогодні в Україні досить обмежена для загальної кількості дітей, особливо з сільської місцевості. Однак 70%

громадян у віці від 6 до 24 років здобувають освіту в навчальних закладах різних типів і форм власності [9]. В країні існує мережа спеціалізованих загальноосвітніх навчальних закладів, серед яких гімназії, ліцеї, колегіуми тощо. Таблиця 1 показує динаміку розвитку мережі шкіл різних типів в Україні за період з 1998 до 2001 року [15] у місті та селі.

Таблиця 1.

Динаміка розвитку мережі різних типів шкіл

Тип навчального закладу	1998 р.		1999 р.		2000 р.		2001 р.	
	Місто	Село	Місто	Село	Місто	Село	Місто	Село
Гімназії	222	2	233	3	265	8	298	14
Ліцеї	197	9	200	8	224	8	235	20
Колегіуми	18	2	22	4	19	6	22	5

Дані, представлені в таблиці 1, свідчать, що в селі не розвинута мережа шкіл різних типів, а динаміка їх розвитку, на наш погляд, не прогнозує його в найближчі роки [17, 60 – 61].

Розглядаючи проблеми і перешкоди, які стоять на шляху перетворень в освіті, важливо зазначити, що, окрім економічної кризи і незадовільного фінансування системи освіти, існують також жорстока централізація, ідеологізація, зорієнтованість на інші моральні цінності, зниження престижності і мотивації до освіти як у владних структурах, так і в суспільстві. Потреба деідеологізувати освіту стала зрозумілою, і тепер Україна стоїть перед проблемою зміни старої системи цінностей, заміни основних засад, на яких було побудоване суспільство. Оскільки освіта відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні суспільства, новими проблемами, які треба розв'язувати, є: зміна навчальних планів, перероблення методики викладання з наголосом на правах та обов'язках індивіда, розвиток критичного мислення замість бездумного заучування.

Сьогодні необхідно забезпечити рівність у доступі до обсягів освіти, поліпшити її якість і зміст відповідно до потреб особи і суспільства. І особливої актуальності для середньої освіти в Україні набуває проблема управління якісними показниками. Серед засобів, які можуть вплинути на фактори якості – введення стандартів середньої освіти, розподіл повноважень і функцій щодо контролю за ними між Міністерством освіти та місцевими органами управління освітою; атестація загальноосвітніх закладів; розробка механізму тестування учнів з різних предметів та загального розвитку на відповідних ступенях навчання [18].

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЗІ ШКОЛЯРАМИ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Вихідною позицією при розробці нової національної системи професійної орієнтації було бачення особистості учня не як об'єкта, а як суб'єкта саморозвитку, і саме процес саморозвитку покладено в основу формувальних функцій профорієнтації. За такого підходу особистість у професійній орієнтації виступає суб'єктом діяльності, суть якої полягає в підготовці молодого людини до професійного самовизначення. Засоби професійної орієнтації при цьому набувають характеру сприятливих умов, що стимулюють особистість до специфічної профорієнтаційної діяльності й через це – до самопізнання та саморозвитку зі спрямуванням на оптимальне розв'язання власних життєвих завдань. Виходячи з таких позицій, професійна орієнтація визначається як науково-практична система підготовки особистості до свідомого професійного самовизначення.

Існує декілька підходів до визначення структури профорієнтаційної роботи зі школярами, їх аналіз дозволяє виділити три основні складові, а саме: профінформацію, профконсультацію і професійний добір.

Професійна інформація – психолого-педагогічна система формування в особистості активної профорієнтаційної позиції, яка відповідає суб'єктивним і об'єктивним умовам здійснення нею вільного і усвідомленого професійного самовизначення. Робота з професійної інформації школярів передбачає розв'язання таких основних завдань: 1) ознайомлення учнів з визначеним колом інформаційного матеріалу, що характеризує наймасовіші професії; 2) інформування учнів про умови оволодіння тими чи іншими професіями; 3) формування в учнів позитивного ставлення до різних видів професійної діяльності; 4) формування в учнів стійких професійних інтересів і професійних намірів, в основу яких покладено усвідомлення власних професійно значущих психологічних особливостей, здібностей, соціально-економічних умов вибору фаху.

Професійну консультацію визначають як систему психологічного вивчення особистості учня, яка має на меті надання йому обґрунтованих порад щодо оптимальних для нього напрямів і засобів професійного самовизначення. У професійній консультації виділяються щонайменше три групи взаємопов'язаних завдань: психологічний аналіз особистості учня; зіставлення психологічної структури його особистості і певної професії (чи професій); накреслення шляхів подальшого розвитку особистості і способів цілеспрямованої допомоги їй у цьому.

Останній структурний елемент професійної орієнтації – професійний добір – це система роботи з надання порад і допомоги учневі щодо прийняття ним рішення про вибір конкретного виду професійної діяльності, який би максимально відповідав суб'єктивним і об'єктивним умовам професійного самовизначення, перспективам подальшого розвитку особистості та її успішній реалізації в професійній діяльності.

Працевлаштування – це безпосереднє надання державними органами і громадськими організаціями практичної допомоги випускникам загальноосвітніх шкіл у влаштуванні на роботу.

Структура професійної спрямованості включає:

1. Потреби (стан особи, викликаний необхідністю вступати у зв'язки з навколишньою дійсністю);

2. Інтереси (потреба в праці збуджує інтерес до конкретної професії);

3. Мотиваційний компонент (спонукання орієнтуватись на цю, а не на іншу професію);

4. З професійною сферою пов'язана тісно мета, яку передбачає учень у процесі свого професійного самовизначення;

5. Ідеал – це зразок, у якому втілюються кращі риси представника професії, яку прагне обрати учень, очікувані результати праці за нею. Вибір професії – акт задоволення всіх чи більшості з цих компонентів, самоутвердження в бажаній професії, початковий етап реалізації життєвої перспективи [13, 173].

Аналіз досліджень з проблем професійного самовизначення та профорієнтаційної роботи є підстави зробити висновок, що одним із показників їх ефективності може виступати рівень сформованості у старшокласника готовності до вибору професії. Готовність до професійного самовизначення – особистісне поліструктурне утворення, розвиток якого активізується у старшому підлітковому та молодшому юнацькому віці, підлягає цілеспрямованому педагогічному впливу і в єдності розвитку своїх складових забезпечує усвідомлений та обґрунтований вибір як майбутньої професії, так і розробку особистого професійного плану, спрямованого на побудову середньо- та довгострокової кар'єри.

У психолого-педагогічній літературі, можна знайти декілька підходів до визначення структури готовності школяра до вибору професії. Дослідники проблеми професійного самовизначення школярів (О. Губенко, М. Дяченко, Л. Кандибович, О. Мельник, О. Тополь, Н. Шевченко), як правило, виділяють такі її структурні складові: мотиваційну, когнітивну та практичну (у дослідженнях різних авторів можна зустріти такі назви цього компонента, як

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЗІ ШКОЛЯРАМИ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

діяльнісно-практичний, практично-дійовий, професійно-практичний тощо).

Когнітивний компонент готовності до професійного самовизначення характеризується такими показниками: наявність знань щодо індивідуальних особливостей; інформованість про світ професій; поінформованість про вимоги, які ставить обрана професія до індивідуальних характеристик людини.

Мотиваційний компонент визначає ставлення старшокласника до вибору майбутнього фаху, а основними показником його є наявність відповідних професійних інтересів та намірів, мотивів вибору професії.

Практичний компонент передбачає наявність в учня вміння розробляти особистий професійний план та здійснювати заходи щодо його реалізації.

Допомога учням у правильному виборі професії передбачає спеціальну організацію їхньої діяльності, спрямованої на одержання знань про себе (формування образу "Я", та здатності до самоаналізу), про світ професійної праці (формування здатності до аналізу професійної діяльності), співвіднесення знань про себе і знань про професійну діяльність. Ці напрями навчально-виховної роботи гімназії та самостійної пізнавальної діяльності учнів є основними складовими процесу професійного самовизначення на етапі вибору професії.

Аналіз теоретичних підходів до проблем професійного самовизначення та професійної орієнтації учнів дозволяє зробити такі висновки:

- у сучасній українській школі відсутня організаційна підструктура, яка б реалізовувала комплекс завдань, пов'язаних з формуванням в учнів готовності до професійного самовизначення;

- випереджальна навчальна спеціалізація учнів гімназій (як правило, поглиблене вивчення певних предметів у гімназіях починається з 5-го класу) зумовлює активізацію та розвиток в учнів основної школи не лише загальних та пізнавальних інтересів, відповідно до яких обирається напрям навчальної спеціалізації, але й інтересу до конкретних професій;

- оскільки формування образу "Я" є необхідною умовою здійснення не лише професійного, але й життєвого самовизначення, зміст та форми навчально-виховної роботи гімназій мають спрямовуватися на розвиток в учнів здатності до самопізнання та самооцінки;

- зміст фахової підготовки практичних психологів для школи не містить навчального матеріалу, пов'язаного з професіографією, що не дозволяє їм ефективно вирішувати завдання, пов'язані з ознайомленням школярів зі світом

сучасних професій та формуванням у них здатності до їх аналізу;

- робота середніх закладів, освіти з підготовки учнів до професійного самовизначення передбачає використання технологій активізації професійної роботи.

На нашу думку, виходом із ситуації, що склалася з професійною роботою, може бути створення у кожному районі на базі одного із середніх загальноосвітніх навчальних закладів (школи, гімназії, ліцею тощо) міжшкільного центру професійної орієнтації. Спираючись на інформацію, зібрану шкільними психологами, класними керівниками, вчителями-предметниками тощо, такі центри, зокрема, могли б надавати учням 8 – 9-х класів рекомендації як з приводу обрання профілю навчання у старшій школі, так і поради щодо вибору майбутньої професії. А також вони реалізували б два основні напрями роботи, спрямовані на професійне самовизначення школярів – формування образу "Я" та ознайомлення учнів зі світом професій.

Одним із завдань згаданих центрів можна визначити організаційно-методичну підтримку впровадження до змісту навчання у середніх закладах освіти спеціалізованого курсу з умовною назвою "Твоя майбутня професія", який викладатиметься за рахунок годин, передбачених варіативною частиною навчальних планів середніх загальноосвітніх закладів. Програма курсу реалізується протягом одного навчального року для учнів 8-х або 9-х класів. Вона складається з таких основних розділів: "Професія та кар'єра", "Самопізнання", "Планування кар'єри". Зміст першого розділу має за мету ознайомити учнів зі світом сучасних професій, їх класифікацією, основними вимогами. Процес самопізнання учня передбачає одержання ним об'єктивної інформації щодо характеристик власної особистості. Це завдання вирішуватиметься у процесі вивчення розділу "Самопізнання", під час якого в учнів не лише формуються систематизовані наукові знання про інтереси, схильності, увагу, пам'ять, характер, темперамент тощо, але й паралельно вивчається рівень та особливості їх розвитку в школяра. При цьому в профконсультаційній роботі доцільно застосовувати методики вивчення особистості учня, адаптовані для використання на персональних комп'ютерах.

Метою розділу "Планування кар'єри" є актуалізація в учнів проблем самоаналізу, аналізу професій та відповідності вимогам обраної професії через рефлексію своїх станів у навчальній та практичній діяльності. Засіб вирішення цих завдань – ознайомлення учнів з алгоритмом

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЗІ ШКОЛЯРАМИ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

побудови особистого професійного плану, запропонованого Є. Климовим.

Доцільність упровадження курсу “Твоя майбутня професія” зумовлюється, зокрема тим, що в процесі його викладання реалізуються технології активізації профорієнтаційної роботи з учнями. Згадані технології є сукупністю виховних методів, які забезпечують активну самостійну пошуково-пізнавальну та практичну діяльність учня, спрямовану на формування та розвиток образу “Я”, рефлексію власних професійних можливостей, порівняння їх з вимогами, що ставить до особистості обрана професійна діяльність.

За такого підходу серед виховних методів активізації професійного самовизначення можна виділити метод самоспрямовуючого пошуку Д. Голанда, алгоритм побудови особистого професійного плану Є. Климова, методи активізації профконсультаційної (профорієнтаційні ігри, активізуючі опитувальники тощо) та профінформаційної роботи (профорієнтаційні ігри та вправи, професіографічні дослідження). Кожний з перелічених методів спрямований на розв’язання певних проблем, пов’язаних з активізацією професійного самовизначення.

Одним із методів активізації процесу професійного самовизначення учнів гімназії є їх залучення до навчально-практичної діяльності, адекватної профілю навчальної спеціалізації та змісту діяльності фахівців гуманітарних професій. Така діяльність може здійснюватися як в урочний (виконання на уроках завдань, притаманних професійній діяльності за певними спеціальностями), так і в позаурочний час (виконання творчих завдань, заняття в гуртках, робота в шкільній газеті тощо).

Застосування зазначених вище форм та методів профорієнтаційної роботи з учнями гімназії дозволило позитивно вплинути, на рівень їх готовності до професійного самовизначення.

З метою інтегральної оцінки сформованості готовності учнів до вибору майбутньої професії на основі відповідних показників та критеріїв ми визначили її рівні, які відбивали як якісну, так і кількісну характеристики даного особистісного новоутворення. У нашому дослідженні готовність до вибору професії розрізнялася за трьома рівнями – високим, середнім та низьким. Така диференціація робить більш наочною динаміку переходу особистості учня з одного рівня розвитку готовності до вибору професії на інший. Як експериментальна група були визначені учні старших класів гімназій, у яких у навчально-виховному процесі використовувались зазначені

вище форми та методи профорієнтаційної роботи.

Висновки. У процесі дослідження встановлено:

1. Важливість вибору соціально-педагогічної мети при проведенні профорієнтаційної роботи, тобто:

- розкриття світового значення вітчизняних наукових шкіл на прикладах досягнень українських вчених;

- сприяння інтелектуальному та національно-свідомому розвитку підростаючої особистості;

- забезпечення формування світоглядних позицій у процесі оволодіння соціально-культурними цінностями суспільства.

2. Необхідність поетапної підготовки до профорієнтаційної роботи:

- добір для профорієнтаційного матеріалу з історії вітчизняних наукових шкіл, що відповідає освітньо-виховним завданням у контексті профорієнтації та соціалізації особистості учня;

- аналіз дібраного матеріалу;

- з’ясування доцільності його використання;

- уточнення функції профорієнтаційних елементів у структурі заняття;

- визначення форми заняття та місця профорієнтаційної інформації з історії вітчизняних наукових шкіл у його структурі;

- вибір провідного методу викладання;

- планування способів активізації пізнавальної діяльності учнів;

- складання конспекту заняття з урахуванням згаданих вимог.

Урахування індивідуальних особливостей учнів у навчанні та вихованні – це не пристосування мети і змісту навчання і виховання до окремого учня, а пристосування прийомів, методів і форм педагогічного впливу до індивідуальних особливостей з метою забезпечення запрограмованого рівня розвитку особистості. Індивідуальний підхід створює найсприятливіші можливості для розвитку пізнавальних сил, активності, схильностей і обдарувань кожного учня, необхідних для правильного вибору професії.

1. Аза Л.Я. *Воспитание как философско-социологическая проблема.* – К.: Наук. думка, 1983. – С. 214.

2. Бабанський Ю.К. *Комплексный подход к воспитанию школьников.* – М.: 1980. – С. 190.

3. Бабанський Ю.К. *Педагогика* – М.: 1983. – С. 263.

4. Бех І.Д. *Особистісно зорієнтоване виховання* – К.: 1997. – С. 487.

5. Буева Л.П. *Человек: деятельность и*

